

BORSODY GYÖNGYI

Feminista gondolatok az új Európai Közösségről

Azt követően, hogy a német állam egyesítése – amelyet általánosságban a vasfüggöny, de különösen a berlini fal leomlása szimbolizál – megteremtette annak lehetőségét, hogy Európa gazdasági és politikai közösséggé egységesüljön, a feminista értelmiségi nem tehet egyebet: megáll és elgondolkodik. Ahogy ezt Virginia Woolf is tette a „szövetségekre alapozott” európai háborúk egyikének előestéjén,¹ úgy nekünk is időt kell szakítanunk, hogy végiggondoljuk az egyesítés programjának egyes formáit, elemezzük az ennek leírására alkalmazott nyelvet, s felmérjük jelentőségét

Számunkra, akik ez idő tájt Európa-szerte nő kutatási programokon tanítunk, az ilyen fogalmak, mint amilyenek *közösség, integráció, európaiságunk tudata* intézményi életünk részét képezik. A legfőbb fórumok határozottan arra ösztönöznek, hogy mind gondolkodásunkban, oktatási módszereinkben, mind a pénzügyi források tekintetében az Egyesült Európa érdekét tartsuk szem előtt.

Olykor az új európai szellemiség irányába való sodródás euforikus retorikával társul: „A hidegháborút követően ismét a szabadság szelei fújnak, az európai kontinens újra talpra áll, immár egységesen és felkészülten arra, hogy szembenézzon az amerikai és japán versenytársakkal...”

Még a sorok között sem kell olvasnunk ahhoz, hogy felfedezzük, az ilyesfajta retorikát a gazdasági érdekek és a piacgazdaság ördögi körei motiválják. Ebben a vonatkozásban úgy tűnik, hogy – legalábbis Európában – a Benetton-reklámkampány kolosszális sikere annak a programnak a jelrendszerét összegzi, amelynek célja az Egyesült Európa megteremtése: jóllehet különbözőek, mégis egységesek vagyunk akkor, ha fizetőeszközeink azonosak, életszínvonalunk hasonló, s természetes, hogy divattervezett ruháink (a nem amerikai) Olaszországban készülnek, valamint tőkebefektetéseink vannak az óceán mindkét partján.¹

Nem szeretnék felesleges élcélődésbe bocsátkozni az új európai közösséget illetően. Nő kutatási tanszékünknek minden tevékenysége határozottan „nemzetközi” irányt képvisel, s a számunkra oly kedves konti-

¹ A posztindusztrialista termelésről kitűnő elemzést ad Gayatri C. Spivak, *In Other Worlds*, New York: Routledge, 1989.

nensen aktívan támogatjuk azokat a próbálkozásokat, amelyek a női csoportosulások hálózatainak kiépítésére irányulnak. Mégis felötlenek bennünk bizonyos kérdések, és szeretnénk egészséges gyanakvást ébreszteni az Egyesült Euróaprojekt nyelvezetével szemben.

Mit hozhatunk fel az európai tudat védelmében? Christa Wolf szerint a következőket:

Talán azt a tényt, hogy az európaiak voltak azok, akik azzal, hogy más népeket és kontinenseket leigáztak és kizsákmányoltak, olyan uralmi és faji tudatot sajátítottak el és szilárdítottak meg, amely később nemcsak a technikai fejlődés (így a fegyvergyártás) irányát, hanem a gazdaság és a nemzetek struktúráját is meghatározta? Vagy talán azt a tényt, hogy magunk hoztuk létre mindazokat az erőket, amelyek most fenyegetnek bennünket?²

A feminista értelmiséginek, különösen akkor, ha a nő kutatás intézményi valóságának a részese, azokról a nemzetközi távlatokról kell gondolkodnia, amelyeket az egységes piac 1992-es létrejötte, s tágabb értelemben a kommunikációs eszközök és a tömegkultúra elterjedése nyitott meg. Nem szeretnénk belevágni az Európa szövevényes mozaikját megalkotó különbségek történelmi gyökereinek taglalásába. A kérdések, amelyeket a távlatokat illetően fel szeretnénk tenni, inkább szellemi és etikai vonatkozásúak. A jövőben „forgalmazásra kerülő” eszmék, a pedagógiai és a kulturális gyakorlat tartalma érdekel bennünket. Eltűnődünk a közös nyelvet, a közös tartalmat, a közös programot biztosító alapok felett. Afelett tűnődünk, hogy ebben a kontextusban miképp használatos a „közösség” fogalma.

Az Európai Közösségnek az egyetemekre alapozott elképzelése

A „magas” és az „alacsony” kultúra közti különbségtétel a posztmodern zűrzavar³ korában meglehetősen elavulttá vált. Mi, akik a tudományos kutatás új, kísérleti területein, például a nő kutatás területén tevékenykedünk, tudjuk, hogy a magas, vagyis a „komoly” tudományok és az interdiszciplinaritás egész területe közötti különbségtételt a legtöbbször normatív értelemben alkalmazzák. Azt is tudjuk, hogy korunkra jellemző módon elmosódnak a klasszikus értelemben vett tudományok határai, valamint számtalan, különféle diskurzus jelenik meg.⁴ Ami korunkat modernné teszi, az az, hogy a kulturális és szellemi termékeket ma már

² Christa Wolf, *Essay I*, in: *Cassandra*, London: Virago, 1984, p. 268. A regény magyarul: *Kasszandra*, Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1986.

³ Jean-Francois Lyotard, *La condition post-moderne*, Paris: Minuit, 1979, és, *Tombeau de l'intellectuel*, Paris: Galilée, 1984. Magyarul: *A posztmodern állapot*, Budapest: Századvég Kiadó, 1993.

⁴ Michel Foucault, *Les mots et les choses*, Paris: Gallimard, 1966. Magyarul: *A szavak és a dolgok: A társadalomtudományok archeológiája*, Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

olyan „szellemi terméként” tudjuk technikailag reprodukálni, forgalmazni és értékesíteni, amelyek a piacgazdasági csere szabályainak és a high-tech kommunikációs technológiának vannak alárendelve. Ennek egyik, s talán az egyetlen előnye, hogy emiatt technika és szellem között nincs ellentmondás, hanem a kettő egyre erősebben összekapcsolódik.

Annak, amit ma „magas” kultúrának nevezünk, a történelem során már kialakultak a nemzetközi távlatok és kapcsolatrendszerei. Kutatói és tudományos hálózatok mindig is léteztek az egyetemek világában, ahogy az írók és a filozófusok sem vártak a műholdas kommunikáció koráig azzal, hogy megalkossák a nemzetközi párbeszéd hatékony formáit. Nemzetközi hálózatok azóta működnek, amióta fennállnak a tudomány intézményei.

Az ilyesfajta nemzetközi hálókat létrehozatalának egy olyan tudósközösség a mozgatórugója, amely képes hitelesíteni és elismertetni azt, ami később „tudományként” vált ismertté.⁵ Az egyetem, mint a magaskultúra védőbástyája, olyan intézmény, amely kiépítette és kanonizálta a tudósközösségek közötti interakciók formáit. Az egyetem, amelyben a 19. századi világkép öltött formát, miközben továbbra is fenntartja a „magas” kultúra normáit, fokozatosan alárendelődik a piacgazdaság elvárásainak. Ma az egyetemmel mint intézménnyel kapcsolatban éppen egy paradoxon áll fenn, hogy – miközben az továbbra is az „alacsony” kultúrával szembeni ellenállás védőbástyája – egyre inkább elkötelezi magát a kulturális eredmények lehető legalacsonyabb közös értéke, a piaci nyereség mellett. Európa számára ez teljesen új helyzetet jelent.

Pontosan az egyetemnek mint a „magas” kultúra oltalmazójának ilyen felfogása teszi lehetővé, hogy a feminizmus ismert kritikusa – például Jacques Derrida is⁶ – azzal vádolják a nő kutatás gyakorlóit, hogy „megfertőztek” őket a normatív oltalmazás szelleme.

Derrida nagy visszhangot kiváltó támadásának, amelyet a nő kutatásnak az egyetem rendszerében betöltött szerepe és feladata ellen intézett, egyetlen érdeme, hogy rámutat, nem csupán az „alacsony” kultúra egyes formáit szükséges kritikailag átértékelnünk, köztük a populáris kultúrát és a médiát, de a kultúra-kutatást is. Arra is rámutat, hogy abban a korban, melyben igen gyorsan alakul át a transznacionális gazdaság érdekei és a globális kommunikációs eszközök együttes hatására az intézmények „hatalmának” szimbolikus struktúrája, a feminizmusnak mint az intézmények bírálójának a szerepét is át kell értékelnünk.⁷

Ebben a vonatkozásban a hallgatók és az oktatók egyetem-közi cseréjét bonyolító NOISE (Európai Interdiszciplináris Nőkutatási Hálózat –

⁵ Thomas Kuhn, *The Structure of Scientific Revolutions*, Chicago: University of Chicago Press, 1970. Magyarul: *A tudományos forradalmak szerkezete*, Budapest: Osiris, 2000.

⁶ Ld. *Women in the Beehive*, in: Alice Jardine és Paul Smith, szerk., *Men in Feminism*, New York: Methuen, 1987. pp. 189–203. Ld. még, Naomi Schor találó válaszáat a támadásra, *This Essentialism Which Is Not One: Coming to Grips with Irigaray*, in: *differences* 1, no. 2, 1989, pp. 38–58.

⁷ Az új „hatalmi” struktúra további elemzését, ld. Gilles Deleuze műveiben, mindenekelőtt, *Mille plateaux*, Paris: Minuit, 1980. Feministább szemléletű és rendkívül fontos Donna Haraway írása a kommunikációs technikákról, *The Biopolitics of the Postmodern Bodies: Determinations of Self in Immune System Discourse*, in: *differences* 1, no. 1, 1989, pp. 343, és, *A Manifesto for Cyborgs*, in: *Socialist Review*, no. 80, 1985, pp. 65107.

Network of Interdisciplinary Women's Studies in Europe)/ERASMUS program létrehozatala jelenti (eddig) az utolsó fejezetét annak a hosszú történetnek, amely az egyetemet a tudósok közösségének tekinti. Az ERASMUS alapjában egy diákcsera-program, amely nyitva áll az európai közösség minden tagja, s minden európai egyetemi hallgató előtt. Külföldi tanulmányutakhoz kínál ösztöndíjakat, s a közös tanterv kidolgozásához, valamint a tananyag fordításához nyújt pénzügyi támogatást. Koordinátorai számára a program azt is lehetővé teszi, hogy évente egyszer a további tervek megvitatása céljából találkozzanak, de mindenképp azért, hogy kidolgozzák azt a rendszert, mely elősegítheti a nő kutatás teljes tudományos elismerését. A tagállamok kötelező tagdíjjal tartják fenn a hálózatot, melyet az Európai Közösség brüsszeli központjában felállított iroda irányít. Bár az ERASMUS-t egyre inkább a „hard” tudományok határozzák meg, mi úgy gondoljuk, hogy a nő kutatás teoretikusai fontos szerepet játszhattak ebben az új tervezetben. Ebből a szempontból fontos megemlíteni, hogy az utrechti⁸ egyetem által koordinált hálózat mellett a nő kutatásban számos Erasmus-hálózat is létezik. Ezeket a Hullban és Bradfordban található egyetemek fogják össze.⁹

Az ERASMUS-hálózatra válaszul, s annak kiterjesztéseként indította el a strasbourgi székhelyű Európa Tanács a Nőkutatások Európai Hálózatát (European Network for Women's Studies, ENWS), amely hivatalosan 1989 júniusában jött létre, s amelyet sokan a brüsszeli kezdeményezés riválisának tekintenek. A program célja a nő kutatások előmozdítása, a kutatás bevonása a posztgraduális képzésbe – ami az európai felsőoktatásban újdonságnak számít –, továbbá a kutatási eredmények alkalmazása mindazon irányelvek meghatározásában, melyek a nőket, illetve a társadalom egyéb szektorait érintik. Az ENWS a nő kutatás szempontjából – a téma vonatkozásában – érdekes szemináriumokat és műhelyeket szervez, s különösen a gondolkodás és a kutatás új területeinek ösztönzésére összpontosít, ezáltal az egyetemek mellett működve kiegészítő információkat szolgáltat. Az Európa Tanács a 19 tagállam hozzájárulásai

⁸ A Hollandiában levő utrechti egyetem nő kutatási tanszéke koordinál például egy nő kutatási ERASMUS-programot, amelyet NOISE-nak, Európai Interdiszciplináris Nőkutatási Hálózatának (Network of Interdisciplinary Women's Studies in Europe) neveznek. A hálózatot az Európai Közösség 1987 óta folyamatosan támogatja. A résztvevők a következő városok egyetemének nő kutatási tanszékein dolgoznak: York (UK), Párizs (Paris VII, Franciaország), Antwerpen (Belgium), Bielefeld (Németország), Odense (Dánia), Dublin (Írország), Bologna (Olaszország), Madrid (Spanyolország) és Utrecht (Hollandia). Minden partneregyetemen működik egy helyi koordinátor, aki a diákok kiválasztásáért s az ösztöndíjak odaítéléséért felel. A program interdiszciplináris, s lehetővé teszi, hogy a hallgatók a partnerintézmény bármely bölcsészettudományi, társadalomtudományi, természettudományi, teológiai kurzusát hallgathassák. Több mint 40 diák vett már részt ebben a programban, s az eredmények igen biztatóak. A munkanyelv angol, illetve ennek a résztvevők által beszélt sokféle nyelvi változata. A hálózat, amelynek koordinátora Christine Ramrath, minden évben megjelentet egy ERASMUS tájékoztató füzetet, amely feltünteti a partner egyetemek minden megpályázható kurzusát.

⁹ A hull-i központú hálózat a nő irodalomra specializálódott és a következő egyetemekre terjed ki: Utrecht (Hollandia), Barcelona (Spanyolország), Bologna (Olaszország), Bochum (Németország). A bradfordi hálózat az egészségügy feminista kérdéseit kutatja. Tagjai: Utrecht (Hollandia), Barcelona (Spanyolország) és Köln (Németország).

révén tartja fenn a hálózatot, melyet a tudományos tanácsal és az egyes nemzetek kapcsolattartóival együttműködő igazgatói testület vezet.

Az ENWS hálózat központi koordinálását – az oktatásügyi és tudományos minisztériumon keresztül – a holland kormány felügyeli. Az ENWS két évente megjelenő hírlevele rövid cikkeket, friss publikációs listát közöl, valamint soron következő tevékenységeit ismerteti.

Különösen fontos, hogy a már meglévő intézményekről szólva megemlítsük a firenzei Európa Egyetem Intézetének nőkutatói programját. Az intézmény az 1970-es évek óta létezik, és kifejezett célja, hogy a tudományos kutatásban Európán belül fejlessze az együttműködést. Az egyetem kiemelkedő tudósokat hív meg ösztöndíjas vendégtanárnak, doktori programokat működtet európai témában kutató hallgatóknak, s kitűnő konferenciákat szervez. Az elmúlt évek során, főként az intézménybe ellátogató, nőkutatóval foglalkozó tudósok erőfeszítéseinek köszönhetően kiépült egy komoly nőkutatói program is. Az ösztöndíjak és a konferencia-programok is feministább szemléletet tükröznek.

A WISE, a WEP és az amerikai nők

Mivel az „Európai nők” elnevezésű absztrakt entitás elégedetlen volt a hivatalos intézményi szinten indított kezdeményezésekkel, létrehozott egyéb, kissé „alternatívabb” hálózatokat is.

Az Európai Nemzetközi Nőkutatók (Women's International Studies Europe, WISE) nevű szervezet Hollandiából, az Egyesült Királyságból és a korábbi NSZK-ból származó nők kezdeményezésére alakult, 1988-ban. Az inspirációt ehhez az ENSZ által meghirdetett, a „Nők előrelépésének évtizedét” lezáró, Nairobiban rendezett konferencia adta. Ma már Görögország, Spanyolország, Dánia és Olaszország is a szervezet tagja. A csoport célkitűzései közé tartozik, hogy az Európai Közösség országaiban előmozdítsa a nőkutatók magas színvonalú oktatását, hogy a tagszervezetek között kezdeményezze a hallgatók és oktatók cseréjét, új programokat dolgozzon ki, valamint közös tantervet és diplomarendszert hozzon létre. További célja, hogy olyan országokat is bevonjon a nőkutatókba, ahol korábban ez a diszciplína nem volt jelen. A hálózat működtetését a tagok hozzájárulása teszi lehetővé, jöllehet a WISE-t pénzügyileg a brüsszeli ERASMUS-Iroda is támogatja. Működését Hollandiából koordinálják, s minden tagállamban van kapcsolattartó. Mindmáig kapcsolatteremtő szemináriumokat és különféle tematikára épülő műhelyeket szerveznek: „A nők és a munkaerőpiac”, „Menekült nők és a bevándorlás”, „Reprodukció, szexualitás és nők elleni erőszak”, „Tudomány és technika”, „Nyelv, irodalom és kommunikáció”.

A csoport jelenleg azon fáradozik, hogy hivatalos, európai nőkutatói egyesületet hozzon létre, s kiépítse tagságának teljes rendszerét. A holland kormány vállalta, hogy fedezi az európai nőkutatói folyóirat megalapításának költségeit, a Sage kiadóval pedig már létrejött a szerződés is. Felállították az európai szerkesztőbizottságot, amely már az első szám előkészítésén dolgozik.

A Nők Nemzetközi Csereprogramja (Women's Exchange Program

International, WEP) 1983-ban jött létre, hivatalosan pedig 1989 februárjától működik. Alapítványként közvetítő szerepet tölt be, emellett a női csoportosulások, vállalatok, hálózatok és testületek számára különféle szolgáltatásokat, köztük tanácsadást, támogatószerzést, képzést, nemzetközi, kultúrák közötti csereprogramok szervezését nyújtja azzal a céllal, hogy ösztönözze a nő kutatás helyi és nemzetközi hálózatainak kiépítését. A WEP két évente megjelenő hírmagazint bocsát ki, és az egyes programokról levelekben értesíti tagjait. A hírmagazin a különböző női csoportosulások és szervezetek közötti nemzetközi csereprogramokról ad összefoglalást.

Rendkívül érdekes, Európára koncentráló kezdeményezés a Nőmozgalom Nemzetközi Archívuma (International Archives for Women's Movement), amely Amszterdamban már az 1920-as évektől működik. A nő kutatások és a feminista kutatás területéről az archívum gyűjtőkörébe nemcsak a történelmi dokumentumok tartoznak, hanem meglepően sok, újabban megjelenő folyóirat és publikáció is. Az archívum mint társulás tevékenységét egy önkéntes csoport és néhány fizetett levéltáros irányítja. Rendszeresen megjelentet bibliográfiai kiadványokat, valamint az európai feminista kutatás általános adatbankjaként is funkcionál.

S bár az archívum úttörő szerepet tölt be, csak egyike azoknak az európai adatbankoknak, amelyek a nő kutatás teoretikusai számára elérhetőek. A firenzei és a brüsszeli Európa Intézet is támogat adatbankos alternatív programokat a *Les Cahiers du Griff* című folyóiraton keresztül, amely a Grace nevű adatbank programot irányítja.

A csereprogramok egyértelmű Európa-központúsága mellett is érzékelhető az amerikai hatás és az aktív jelenlét: magától értetődő, hogy az amerikai nők bekapcsolódnak a lázas hálózatépítésbe. Ugyanis egyszerűen módszereit, szervezeti struktúráját tekintve a hálózatépítés határozottan „angloamerikai” irányultságú. Az is feltűnő, hogy a hálózatépítésre irányuló kezdeményezések milyen nagy mértékben koncentrálnak Észak-Európára, ahol a nő kutatás a legfejlettebb. Ebből a szempontból figyelemreméltó az amerikai egyetemeken gyakori „első év külföldön” program, amelynek révén rendszerint európai intézményekkel teremtenek kapcsolatot. Így történhet meg az is, hogy Észak-Európa az a geopolitikai terület, amely a legszorosabban kapcsolódik az amerikai stílusú feminista kutatáshoz.¹⁰ Ki kell emelnünk az amerikai nők interkontinentális hálózatépítési törekvéseit, amelyeket nemegyszer amerikai hivatalos szervezetek vagy az USA konzulátusa támogat.

Az amerikai kapcsolatokról csak annyit, hogy a csereprogramok a megszokott módon működnek: a Fulbright vagy az I.S.E.P. programok keretében, valamint speciális hálózatokon keresztül, ilyen például a Diplomás Nők Nemzetközi Szövetsége (International Federation of University Women), az Amerikai Nemzeti Nő kutatási Társaság (US National Women's Studies Association), valamint a nő kutatásban a külföldi tanulmányok folytatásának lehetőségét megadó Antiochia-program.

¹⁰ Ebben a kérdésben ld. Catharine Stimpson elemzését a nő kutatás „amerikanizáltságáról”: *What Matter Mind: A Theory About the Practice of Women's Studies*, in: *Where the Meanings Are*, New York: Methuen, 1988. pp. 38–53.

A Közösség Coca-Colára alapozott elképzelése, avagy az MTV pán-európaisága

Visszatérve a „magas” és „alacsony” kultúra közötti különbségtételhez, egy lépéssel továbbmennék, s amellet érvelek, hogy arra az időszakra és történelmi korra, amelyben élünk, az „alacsony” kultúra nemzetközivé válása, következésképpen standardizálódása jellemző. A telekommunikációs forradalom eredményeként a populáris kultúra gyakorlatilag globális jelenség lett. A „globális falu” elképzelésének megfelelően az egész földet ugyanazok a kulturális formák hálózják be: a televízió képernyőjén egyazon kulturális mítoszokat és ábrázolási módokat fogyasztjuk, Bangkoktól Dordrechtig.¹¹ Michael Jackson, a Pepsi-Cola és Larry King – vagy a Szombat éjszaka – élő adásban hódít világszerte.

Nem szeretnék pusztán a nosztalgia kedvéért nosztalgiázni. De pózolni sem, amint azt Matthew Arnold tette, amikor a viktoriánus értékek kedvéért hátat fordított a populista vulgaritásnak. Rajongunk az MTV-ért, együtt élünk a telekommunikációs technikával, s ez sokféle előnnyel is jár. Kérdésünk inkább így hangzik: miért nem terjesztjük meggyőzőbb módszerekkel a „magas” kultúra termékeit? Miért ne használhatnánk a technikai eszközöket arra, hogy a „magas” kultúrát is világméretű jelenséggé tegyük? Az egyetemen felhalmozott ismeretek miért ne lehetnének mérvadóak a jövő építése szempontjából? Korunk hősnője miért éppen Madonna (aktuális változata), ahelyett, hogy Simone de Beauvoir, Alexandra Kollontai vagy Rosa Luxemburg volna?

Ma az európai állapotok legnyugtalanítóbb sajátságai közé azt sorolhatjuk, hogy az európai televízió általánosságban a „közösség” terének meghódításáért harcol. Egyik oldalon a pán-európai Berlusconi–Hersant szövetséget találjuk, amely látóhatárunkat az európai média közepszerével kívánja elárasztani. A másik oldalon pedig ott van Murdoch „angolkopottas”¹² szövetsége, amely ugyanerre törekszik az amerikai média közepszerével.

Az európai értelmiség, mely hagyományosan tartózkodik a médiaszepléstől, lassan reagál az új helyzetre, s még lassabban alkalmazkodik hozzá.

A következő kérdéseket tesszük fel: a nők vajon miképp forgalmazzák tudásuk gyümölcsét? A macdonaldizálódó világban a magas kultúrát vajon miképp tehetjük vonzóvá az újbarbárok számára? Mit tartunk a „hagyományról”? Azt, hogy az a nemzetközi populáris kultúra ellentéte, vagy azt, hogy a kettő együtt jár, s ha igen, miképp? A mai fiatalok milyen szerepet vállalnak a nemzetközi cserekapcsolatokban? Milyen értékek mellett fognak majd síkra szállni? Milyen a látásmódunk? Mit jelent számunkra „a kiválóság vágya”? Végül pedig a „magas” kultúra világával kapcsolatban az utolsó kérdés: ha az egyetemet a nemzetközi nézőpontjából vizsgáljuk, akkor vajon milyennek látjuk?

11 M. McLuhan, *The Gutenberg Galaxy*, Toronto: University of Toronto Press, 1962. Magyarul: *A Gutenberg-galaxis: A tipográfiai ember létrejötte*, Budapest: Trezor, 2001. Továbbá *Understanding Media*, Toronto: University of Toronto Press, 1964.

12 Ezt a kifejezést H. D., *Her*, London: Virago, 1984 című művéből kölcsönöztem.

Azáltal, hogy a nőket ma arra szólítjuk, hogy a fokozott standardizálódás korában is vállalják a felelősséget saját szellemi és morális értékrendszerükért, akkor a „közösség” fontosságát szeretnénk hangsúlyozni. A nőknek soha nem adódott lehetőségük arra, hogy tudományos női társaságokat alapítsanak és nemzetközi cserekapcsolatokat alakítsanak ki. A nők nem voltak első osztályú polgárok az irodalom világában, inkább csak szolgák egy filozófiai lakomán. Mi pedig, mint a diplomások világába érkezett jövevények, gyakran anélkül tesszük magunkévá az elfogadott értékeket, hogy azokat kellő kritikának vetnénk alá.

**„Mint nőnek, nincs hazám, mint nőnek,
hazám az egész világ” (Virginia Woolf)**

A közösségi kötelekek problémájának egyéb jelentősége is van a nők szempontjából: a társadalomtudósok széles köre – a feministáktól a kritikusabb politológusokig – azt panaszolja, hogy a nőkben alig él a honpolgári érzület, és a politikai életben is jelentéktelen szerepet vállalnak. Mintha a nők nem vennék elég komolyan a képviselői politikát. A szavazati jog önmagában nem garantálja a teljes értékű állampolgárságot. Ez többek között felelősségtudatot, végső soron pedig az odatartozás érzését feltételezi. Elgondolkoztató lehet Virginia Woolf meghökkentő megjegyzése is a nemi szerep és az internacionalizmus összefonódásáról. Első pillantásra a világpolgári életforma vonzónak tűnhet, de csak addig, amíg el nem gondolkodunk azon, hogy a történelem során a nőket miképp zárták ki az állampolgári jogok gyakorlásából. Pontosan amiatt hasonló minden nő, hogy egyenlően ki vannak zárva a társadalmipolitikai jogok gyakorlásából. Az én Woolf-olvasatom szerint mindannyiukban az a hasonlóság, hogy nincs olyan ország, amelyet a sajátjuknak nevezhetnének.

Egyformán hon-talanok.

Mielőtt az internacionalizmus önfelelt ünneplésébe fognánk, tegyük fel önmagunknak a kérdést: vajon mint állampolgárok eléggé jelen vagyunk-e a saját hazánkban ahhoz, hogy komolyan elkezdhessünk a világpolgári létről elmélkedni? Ha nem fontoljuk meg komolyan a saját kultúránkhöz való odatartozásunkat, benne a saját részvételünket és szerepünket, akkor könnyen abba a veszélybe kerülhetünk, hogy a nemzetközivé válást csak a nők száműzetésének egy újabb változataként fogjuk fel. Ahhoz, hogy a nemzetközi távlatok számunkra értelmet nyerjenek, először a saját társadalmi, politikai, gazdasági és szellemi értelemben vett állampolgárságunkkal kapcsolatos kérdéseket kell végiggondolnunk.

Ennek a helyzetnek az az előnye, hogy mint jövevények a törvényadta jogok világában, józanul közelíthetjük meg a nemzeti részvétel problémáját. Amint erre Woolf is rámutat, elég távol vagyunk a jelenlegi rendszertől ahhoz, hogy megálljunk és elgondolkodjunk, vajon annak módszerei a legjobbak és a legmegfelelőbbek-e. Morális és politikai szereplőkként akkor cselekedhetünk, amikor a kultúrában kavargás és zűrzavar keletkezett. Ebből a szempontból tűnik fontosnak az, hogy a mai

fiatal nők elgondolkodjanak, miben áll saját politikai szubjektivitásuk és állampolgári érzületük.

A nemzetiség és állampolgárság kérdésének áttekintése különösen haszthatatlan a növekvő rasszizmus és idegengyűlölet korában és – anélkül, hogy az etnocentrikus nacionalizmus csapdájába esnénk – nemcsak lehetséges, de szükséges is a nemzetállam fogalmának tárgyalása. Véleményünk szerint a feminista kutatás különösen a tekintetben eredményes, hogy nem rasszista alapról gondolja el az állampolgárságot, mivel a leglényegesebb kérdés éppen a nemzet közösségében való részvétel. Egyetlen nemzetközi nézőpont sem lehet teljes, ha az nem a nemzeti identitás világos megértésén alapszik.

A kérdés továbbra is az: milyen értékekre kívánunk támaszkodni, hogy a világ polgárai, mégpedig tevékeny polgárai lehessünk és elkerüljük azt, hogy globális száműzöttekké váljunk?

A nő mint nomád, a nő mint migráns

A száműzött nő képzetét kiegészíthetjük a nomád és a migráns képzetével. A nomádról én mint az „eszmékben gazdag nő” modelljéről beszélek:¹³ a nők küzdelmeinek történetében már a kezdetektől jelen van a nemzetközi szemléletmód. Nemcsak a feminizmus mint ilyen tekinthető nemzetközi mozgalomnak a 20. század más fontos társadalmi mozgalmaihoz hasonlóan, hanem szellemi értelemben már a nőkutatás fogalmi rendszere is intenzív nemzetközi hálózatépítés eredménye. Példaként említhetjük, hogy a 20. században megjelent legjelentősebb feminista könyv – Simone de Beauvoir *A második nem* című műve, amelyet 1949-ben Franciaországban adtak ki – kiváltott ugyan némi bosszankodást és számos rosszindulatú megjegyzést, mégsem robbantott ki forradalmat. Egészen az 1960-as évekig vártunk arra, hogy az amerikai nőmozgalom második hulláma végtére felismerje, hogy Beauvoir könyve valóban világhíres elemzés. *A második nem* megjelenésének folyamánként csak azt követően jött létre a nőkutatásoknak nevezett diszciplína, hogy Kate Millett, TiGrace Atkinson és Shulamith Firestone műveiket Beauvoir elemzésének szentelték. Egy transzkontinentális amerikai kapcsolat létrejöttére volt szükség ahhoz, hogy Európában az 1949-ben Párizsban kiadott kötetet mint forradalmi művet méltassák.¹⁴ Az amerikai elemzések nélkül talán rejtve marad a könyv felforgató hatása. Ez csak egyetlen példa a folytonosság hiányára, amellyel számtalanszor találkozunk a feminista eszmetörténetben: a nők számára a nemzetközivé válás a törékeny örökség megőrzésére kínál lehetőséget.

Mindez természetesen nem korlátozódik a nőkutatásra vagy a feminista gondolkodásra. A teljes eszmetörténet ilyen szétválásokból, transzatlanti fordulatokból és szakadékokból jött létre. Megismétlem: úgy is

13 Dale Spender, *Women of Ideas*, London/Boston/Melbourne: Ark Publications, 1982.

14 Számos amerikai feminista utal erre a transzatlanti kapcsolatra, például Alice Jardine és Donna Stanton. Ld. Hester Eisenstein és Alice Jardine, *The Future of Difference*, Boston: G. K. Hall, 1980.

elgondolhatjuk a nemzetköziség dimenzióját, mintha az egy variáció lenne az „archívum” témájára, vagyis a szimbolikus tőke tárolására, megőrzésére és reprodukciójára. A nemzetközivé válás működhethet az ellenállás stratégiájaként is: lehetővé teszi, hogy bizonyos gondolatok a történelmi bizonytalanságok ellenére is fennmaradjanak, a megszakításokból folytonosságot teremtsenek. Az eszmék legbiztosabb menlevele nomád természetük. Vegyük példaként a náciizmus megjelenését követően a közép-európai zsidóság sorsát: az európai értelmiséget a Németországból és a szomszédos országokból száműzetésbe vonulók sokasága a legkiválóbb tagjaitól fosztotta meg. Többségük az angolszász világba olyan elgondolásokat vezetett be, mint például a marxizmus, a pszichoanalízis, a fenomenológia, hogy ne is beszéljünk a természettudományokról (hard sciences), amelyek az amerikai kultúrát a nyugati világ vezető hatalmává tették. Az eszmetörténet mindig egy nomád történet, a fizikai áthelyeződés csupán egy eszköz ahhoz, hogy bizonyos gondolatok fennmaradjanak, ne vesszenek el. Mert az eszmék épp oly halandók, mint az emberi lények és hozzánk hasonlóan kiszolgáltatottak a történelem csavarainak és fordulatainak.

A másik képzet, amelyet meg szeretnék idézni, a migráns képzet. A migránsnak – ellentétben a nomáddal – úticélja van: a tér egyik pontjából meghatározott szándékkal halad a másik felé. A migráció kérdése abból a szempontból is fontos, hogy minden európai kultúrában az idegen szubkultúrák egész sorát hozta létre, amelyeknek igen gyakran a nők a hűségesebb őrzői és továbbörökítői.

A migráns nők jelentős részét képezik annak a csoportnak, akiket úgy is nevezhetnénk: a „háztartások idegenjei” a posztindusztriális metropoliszokban. Róluk, akik a domináns nyelvtől és kultúrától teljesen különböző nyelvvél és kultúrával rendelkeznek, rendszerint megfélemeznek a nemzetközi távlatokról szóló vitákban. Vajon mikor fogjuk végtére is megérteni, hogy a nemzetközivé válás az otthonunkban kezdődik? Mi, fehér értelmiségi nők vajon mennyire vagyunk közel a migráns nőkhöz, akiknek még nálunk is kevesebb állampolgári joguk van? Mennyire vagyunk fogékonyak azoknak az idegeneknek a szellemi értékeire, akik itt, az udvarunk végében laknak? Nemzetközi karrierre készülő olvasóinktól, akiknek az utazás majd a hivatásukkal jár, azt kérdezném: ők mennyit tudnak ezeknek az embereknek az idegenségéről? Ahhoz, hogy számunkra komoly gyakorlattá válhasson a nemzetközivé válás, meg kell fontolnunk a közelségnek, a közömbösségnek és a kulturális másságnak ezt a paradoxonát, amely a nomád értelmiségi és a migráns nő viszonyát jellemzi.

Mobilitás

A korábbiakban, hogy a nemzetközi perspektíváról való gondolkodásra ösztönözzek, képzetek sorát idéztem fel: a nemzetközi kulturális színtér szereplőjét, a nemzetközi cserekapcsolatok résztvevőjét, a nomád, a száműzött és a migráns képzetét. Mindezek egy igen összetett probléma

különböző vetületeit jelentik, s egytől egyig a szubjektivitás kérdéséről szólnak – mind politikai, mind elméleti értelemben. Ekkor – ahogyan más, a nők által jelenleg folytatott tevékenységek esetében is – arról van szó, hogy újra elsajátítjuk és újraértelmezzük identitásunkat, értékeinket és gondolatainkat egyaránt. A szubjektivitás újraértelmezésének folyamatával az is együtt jár, hogy a nők folytonosan újra elsajátítják saját identitásukat, szexualitásukat, eszméiket. A gondolkodók Arisztotelész-től kezdve egészen Freudig a nőket mozdulatlanoknak, vagyis passzívoknak és meglehetősen inaktívnak írták le. A passzivitás parancsa súlyos teherként nehezedett a nőkre, és mindenekelőtt függő társadalmi helyzetet írt elő számukra. A nők fizikai, szellemi és intellektuális szabadsága előtt a történelem során roppant korlátok álltak.

A mobilitás a szabadság egyik aspektusa, s mint ilyen, a nők számára valami újat és érdekeset jelent. Az, hogy szabadon közlekedhetnek, hogy oda mehetnek, ahova akarnak, olyan jog, amelyet a nők csak most nyernek el. Gondoljunk csak arra, hogy a nőmozgalom miképp karolta fel a mobilitás ügyét, különösképp a „vedd vissza az éjszakát” kérdését illetően, amely a szexuális erőszakkal szemben meghirdetett kampány volt. Az, hogy jogosulttá váltunk arra, hogy oda menjünk, ahová akarunk, anélkül, hogy fizikai vagy pszichikai büntetést szenvednénk el azért, hogy ott vagyunk, tehát az, hogy a nők jogosulttá váltak a mobilitásra, rendkívüli eredmény.

A fizikai dimenzió itt csupán az egyik szempont. A mobilitás a szellemi alkotás terére is utal, vagyis arra, hogy a magunk számára szabadon alakíthassunk ki új életvitelt és saját reprezentációs sémákat. A szellem szabadsága a fizikai mobilitás megfelelője. Szerepét tekintve ahhoz hasonló az éjszaka visszavétele, ahogy a nő kutatás teoretikusai is visszahódítják a „felfedezetlen kontinenst” mindazoktól a reprezentációktól, amelyekké azt torzították. A mobilitás révén juthatunk el önmagunk megfelelő reprezentációihoz.

A nők a történelem során talán azért váltak nomáddá, mert nem lehettek első osztályú állampolgárok. Azonban a nők számára ma az jelent kihívást, hogy a nomád állapot pozitívumait összekapcsolják a női nemi szerepért érzett felelősségtudattal. Más szóval azzal, hogy elismerjük az „internacionalizmus” összetettségét, együtt jár az is, hogy ütköztetjük a nőket egymástól elválasztó és megkülönböztető sokféle különbözőséget, ahelyett, hogy az internacionalizmust a globális testvériségnek egy újabb, hamisan megnyugtató, átfogó meghatározásaként alkalmazzánk.

A nők ma már nem globális száműzöttek, inkább lokálisan elhelyezettek, emiatt elhelyezkedésük is különböző és sokféle. Vajon transzkulturális és lefordítható álláspontot képvisel-e a lázadásnak és látásmódnak az a keveréke, amely a feminista programot jellemzi? Vajon a *feminista* terminus elég fogékony lehet-e a különbözőségekre ahhoz, hogy képviselje a nőket egyesítő politikai akaratot?

Azok a feministák, akik elismerik a sokféle elhelyezkedés és a kulturális diverzitás jelentőségét, a következő fontos politikai kérdéssel szembesülnek: vajon ez a tudatosság – a különbözőségek elismerése – miképp

EURÓPAI SZEMMEL

befolyásolja majd a különböző osztályokhoz, fajhoz, korosztályhoz és szexuális irányultsághoz tartozó nők nemegyszer törékeny szövetségét? A különbözőség elismerése vajon miképp befolyásolja a politikai koalíciók létrehozatalát? A folyamat, amelyben a politikai konszenzus definiálása és kialakítása végbemegy, tőlünk mégis azt követeli, hogy felvessük a következő kérdést: a közös látásmód és érdekek miképp metszik a nők közötti különbözőségek dimenzióját?